

KLOIBER ALEXANDRA¹**Hiányzó láncszemek – nemzeti emlékezhelyek az irodalomban,
az oktatásban²**

Kevés olyan transzkulturális, kortárs szöveggel találkozok a középiskolás vagy már felsőoktatási tanulmányait folytató fiatalság, amely 1989 egyik meghatározó pillanatához, az augusztus 19-ei páneurópai piknikhez társítható. Bár Pierre Nora nyomán az emlékezhelyek fogalma bekerült a tudományos köztudatba és készültek kapcsolódó, hazai kutatások, ezek azonban - véleményem szerint - csak a körvonalakat jelölték ki. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2010-ben alakult Magyar Emlékezhelyek Kutatócsoport a francia lieux de mémoire (emlékezhely) magyar kontextusba helyezést fogalmazta meg célként. Készült ehhez egy adatbázis is, amely bemutatása óta, vizsgálódásaim szerint, nem változott. Úgy vélem, még tovább bővíthet a hazai emlékezhelyek regisztere, amely hangsúlyosabban jelenhetne meg az oktatásban is. Ennek a folyamatnak az egyik alkotóeleme lehetne, mint emlékezhely, a páneurópai piknik, amely a keletnémetek határátlépésével lépett be a nemzetközi emlékeztirodalomba.

1. Bevezető

Egy lehetséges új utat jelölt ki Pierre Nora történész, amikor bevezette az emlékezhely fogalmát az általa szerkesztett, eredetileg hét kötetes Lieux de mémoire (Az emlékezet helyei) című műben³ (K. Horváth szerk., 2010). A francia történelem számára többek között új nemzeti tematika megalkotására törekedett történésztársaival, illetve olyan lényeges megállapításokat tettek, amelyek a magyar társadalom és műltszemléletük számára is hordoznak érvényes kérdéseket. Nora kiindulópontja a kollektív emlékezet szerepének átalakulása volt. A francia történelem - addig elfogadottnak és hagyományosnak tekintett - szereplőinek, eseményeinek a regisztere új elemekkel (pl. utcákkal, ünnepekkel) bővült, amelyek kiléptek a megszokott fogalmi keretektől. Erre reflektálva az emlékezhely fogalmát rövid időn belül átvették más diszciplínák is. Jelen tanulmányban az emlékezhely(ek) irodalmi artikulációját vizsgálom, alternatívát kínálva a kortárs tematikák oktatása számára is, egy lehetséges új út kijelölésével.

¹ PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Program, tanársegéd, Soproni Egyetem Benedek Pedagógiai Kar; email: kloiber.alexandra@uni-sopron.hu

² Jelen tanulmány az „EFOP-3.6.1-16-2016-00018 – A felsőoktatási rendszer K+F+I szerepvállalásának növelése intelligens szakosodás által Sopronban és Szombathelyen” című projekt támogatásával készült.

³A francia tanulmányok alapján egy válogatott, magyar nyelvű kötet 2010-ben jelent meg K. Horváth Zsolt szerkesztésében és fordításában.

2. Az emlékezhelyek szerveződésének, közegének elméleti megalapozása

Pierre Nora sokat idézett kijelentése ezúttal is alaptételként értelmezhető: „Az emlékezhelyek azért létezhetnek, mert az emlékezetnek nincs már valódi közege” (K. Horváth szerk., 2010, p. 13). A hagyományokra összpontosító emlékezet helyett a hangsúly az aktualitásra került, az emlékezet tehát „időszerű jelenség” a francia történész szerint (uo., pp. 14–15). Az emlékezhelyek létrejöttét pedig az az „érzés” motiválja, hogy „már nincs spontán emlékezet” (uo. p. 19), vagyis archívumokat, emlékműveket, ünnepeket kell létesíteni, rögzíteni kell az eseményeket. Nora kiemeli, ha azokat az emlékeket, amelyek „magukba zárnak” ténylegesen megélnénk, nem lenne szükség emlékezhelyekre (uo.). A szerző anyagi, tehát fizikai voltukban megtagasztható, valamint szimbolikus és funkcionális helyekről beszél, de ezeket nem tekinti állandó kategóriáknak, változhatnak. „Egy látszólag tisztán anyagi természetű hely, például a levéltári raktár csak akkor válik emlékezhellyé, ha a képzelet szimbolikus jelentéssel ruházza fel. Egy tisztán funkcionális jelenség, például egy iskolai tankönyv, egy végrendelet, egy bajtársi szövetség csak akkor tekinthető emlékezhelynek, ha valamilyen rituálé kapcsolódik hozzá” (uo., p. 27). Emellett azok az események is emlékezhellyé válhatnak, amelyek érvényét, súlyát csupán a jövő ismeri fel, például fordulópontnak nyilvánítva (uo., p. 30). Az emlékezhelyek feladataként jelöli meg Nora a felejtés megállítását, egy-egy társadalmi-történelmi pillanat megragadását és rögzítését is. Az idő előrehaladtával egyre homályosabbá váló kollektív emlékezet éppen az emlékezhelyekben artikulálódik.

3. Egy újabb nemzeti emlékezhely lehetősége

A magyar emlékezhelyek vonatkozásában, Nora lieux de memoires fogalmára építve, a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében 2010-ben alakult Magyar Emlékezhelyek Kutatócsoport állított össze egy digitális adatbázist⁴. Szerkesztői rögzítették: egy nemzet emlékezhelyeit nem lehet teljeskörűen lejegyezni, hiszen jelentésük változik, illetve keletkeznek és eltűnnek emlékezhelyek, de a nemzetközi tapasztalatok szerint egy 100-as lista azért összeállítható. A Debreceni Egyetem kutatócsoportja által lejegyzett, egyúttal honlapjukon közzétett adatbázisban szerepel többek között a Himnusz, a 6:3, a Lánchíd, az Egri csillagok, vagy éppen a Vasfüggöny. Az 1989. augusztus 19-én, Soprontól északra, a magyar-

⁴ Magyar emlékezhelyek. [online] <http://deba.unideb.hu/deba/emlekezhely/> [2020.február 7.]

osztrák határnál lezajlott páneurópai piknik⁵ az említett felsorolásban nem szerepel. Bár a Vasfüggöny címszóhoz szervesen kapcsolódik, véleményem szerint önállóan is nemzeti emlékezethelyként tekinthetnék a 31 évvel ezelőtt történt eseményekre. A páneurópai piknik⁶ egyrészt materiális entitás, hiszen a határátlépés egy valós helyszínen, ténylegesen megtörtént.

A helyszín, ami Sopron és Szent-Margitbánya között, a határt átszelő út mentén található, egyúttal emlékhely, informatív és szimbolikus üzenetet hordozó infrastruktúrával ellátva (transzparenssek, művészeti alkotások a médiumai a történelmi emlékezetnek). Másrészt a páneurópai piknik funkcionális természetű emlékezethely, amelyhez legtöbbször a szabadság nemzeteken átívelő szimbóluma társul a közösségi emlékezetben és a médiaprezentációban. A határok átlépése tehát mind fizikai, mind társadalmi és történelmi szempontból megtörtént. A német közvélekedés a pikniket, illetve a magyar kormány 1989. szeptemberi, határnyitásra vonatkozó döntését (a keletnémetek elhagyhatták Magyarországot) fontos állomásnak tarja Európa térképének átrendeződése, a berlini fal leomlásához vezető úton.⁷ Úgy vélem, ez a többszintűség is alátámasztja, hogy olyan emlékezethelyként tekintsünk a páneurópai piknikre, amelynek a köz-és a felsőoktatásban ugyancsak helye van.

Egy helyhez, eseményhez kapcsolható kollektív emlékezet folyamatosan változik. Van, amikor egy társadalmi vagy politikai aktivitás hatására felerősödik, és van, amikor gyengül, például az évfordulók, a választások, a köztes időszakok metszetében. Ezekkel a változásokkal, mozgásterekkel azonban nem kíván foglalkozni jelen tanulmány, az emlékezetpolitika alakulása külön kutatást, összehasonlító elemzést igényelne. Vitathatatlan, amit Fata is megjegyez (S. Varga, Száraz, Takács szerk. 2013, p. 37): egy ország/nemzet kulturális emlékezete mindig tükrözi a fennálló társadalmi és hatalmi rendszernek. Az emlékezés mindig a jelenben zajlik, egyúttal alakítja a jövőt. Ezért is lényeges, hogy az emlékezet tartalma milyen előjelű: negatív/traumatikus vagy pozitív, ahogy ez a piknik esetében tapasztalható. Molnár (2013 p. 203) véleménye szerint az 1990-es évek közepétől lesz lokálisan a kulturális emlékezet része az

⁵A páneurópai piknik civil kezdeményezésből kiinduló békedemonstráció volt. A debreceni és a soproni szervezők úgy tervezték, hogy a Soprontól néhány kilométerre, Sopronpuszta és az ausztriai Sankt Margarethen (Szentmargitbánya) közötti területen, három órára ideiglenesen megnyitják a határt. Az esemény alkalmából az előzetesen készített szórólapok eljutottak a keletnémetek által látogatott magyarországi helyekre, például a Balaton térségébe, Budapestre. Ennek nyomán augusztus 19-én, a rendezvény kereteit kihasználva, több száz keletnémet hagyta el az országot, benyomva a határkaput (Tóth, 2009, pp. 384–385).

⁶Továbbiakban lásd még: piknik

⁷ „Auch ohne Paneuropäisches Picknick und ohne den Regierungsbeschluss vom 11. September hätte sich die Landkarte Europas geändert. Möglicherweise später, vielleicht in anderer Form, vielleicht blutiger!”
<http://www.chronik-der-mauer.de/material/178896/laszlo-nagy-das-paneuropaeische-picknick-und-die-grenzoeffnung-am-11-september-1989>. [2020. február 8.]

1989-es határnyitás. Úgy gondolom, az augusztus 19-ei esemény jelenleg is csupán egy átmeneti periódusban van, amely a kulturális emlékezet felé tart. Ugyanakkor a közösségi, a nemzeti emlékezet keretein, nemzetközi érintettsége okán, már 1989-ben túllépett. Erre utal az erőteljes külföldi médiafigyelem, a helyszínre látogató jelentős számú külföldi turista, az évfordulókra érkező delegációk színes spektruma (pl. német és japán csoportok). A páneurópai piknik sajtóprezentációja 2000-ben hangsúlyosabb volt, mint például az első, öt éves jubileumi évben, 2004-ben.⁸

Az emlékezhelyek oktatásban betöltött szerepe – többek között - a nemzeti tudat és tematika alakítása. A debreceni kutatócsoport 40-es listájának emlékezhelyei elsősorban az irodalom- és történelemtanítás szegmensei. Többségük a hagyományos tudásátadással és az alternatív pedagógiai módszertannal foglalkozó oktatási eszközökben egyaránt helyet kap: például a mohácsi csata és a Himnusz nem marad ki egyetlen iskolai segédanyagból sem. A páneurópai piknik témaköre legfeljebb a helytörténeti vonatkozásban kerül elő középiskolai órákon, esetleg speciális egyetemi kurzusokon. A felsőoktatásban dolgozó oktatóként az a tapasztalatom, hogy a pedagógusképzésben résztvevő, nappali tagozatos – elsősorban dunántúli településeken élő - hallgatók elenyésző arányban hallottak vagy tanultak a piknikről, a keletnémetek 1989-es határátöréséről, annak körülményeiről.

Nora további kijelentésének helyet adva: az emlékezet és a történelem nem azonos (K. Horváth szerk., 2010, p. 14). Az emlékezet „maga az élet”, amit élő csoportok hordoznak, ezáltal változhat, akár feledésbe is merülhet. A kulturális emlékezetet mélyrehatóan tanulmányozó Jan Assmann (2004, p. 40) érvényes megállapítása szerint az emlékezetnek helyszínekre van szüksége, velejárója a „térbeliesítés”. A helyszín egyrészt a csoport interakciójának a tere, másrészt identitásának szimbóluma is. Nora ugyanakkor kijelenti, az emlékezhelyek ideje akkor jön el, amikor a „személyesen megélt emlékezeti tőke eltűnik” (K. Horváth szerk., 2010, p. 18) és a „rekonstruálható” történelem részévé válik.

A páneurópai piknik egyrészt még él az esemény által közvetlenül vagy közvetetten érintett egyének, a közösségek emlékezetében, másrészt a köré szerveződő ünnepek, évfordulók, multimedialis és művészi alkotások (stb.) is már az őrzői. Amikor az emlékezet belső megélése fokozatosan nehezkesebbé válik, akkor egyre nagyobb hangsúly kerül a külső rögzítésre (uo., p. 20) - utal Nora a társadalom archiválási elvárásaira. A piknik emlékezhellyé válásának

⁸ Az Arcanum digitálisan elérhető sajtó-adatbázisában a páneurópai piknik hívószóra 2000-ból, a rendszer 36 találatot hozott, míg 2001-ből 24-et, 2004-ből pedig 28-at. (Az összehasonlító tartalomelemzést 2019 őszén végeztem.)

folyamata elkezdődött, a körvonalak már látszódnak. Szervezői, résztvevői ahhoz a generációhoz tartoznak, akik már felneveltek/neveltek egy vagy akár két, későbbi nemzedéket; egy része pedig már nem él. Lassan a következő generáció(k) feladata lesz az emlékezés diskurzusainak, rituáléinak a biztosítása és átadása. Ezért is tartom fontosnak, a változó nemzeti tematika elvárásaiból kiindulva, a Vasfüggöny kapcsán is, hogy a piknik bekerülhessen – nemzetközi és hazai szerepének megfelelően – az oktatás vérkeringésébe. Úgy, hogy ez ne kizárólag a történelemtanítást érintse, hanem megjelenhessen az irodalom, a kommunikáció, a művészetek pedagógiai színterein is. 2009-ben készült Sopronban egy, a téma oktatását támogató csomag (CD és nyomtatott segédanyag). Az audiovizuális anyagot a Széchenyi István Gimnáziumban vették fel: egy rendhagyó óra keretében, visszaemlékezések, fényképek, korabeli tudósítások segítségével dolgozza fel egy osztály a rendszerváltás időszakát, benne az 1989. augusztus 19-ei békedemonstrációval, annak következményeivel. Az *Emlékezés a Páneurópai piknikre* című oktatási csomag sorsa, felhasználása, fogadtatása egy külön kutatási téma lehetne, erről jelenleg nincsenek pontos adataim.

A 13-14 éves korosztályt megcélzó segédanyag történelmi megközelítésű, de társadalomtörténeti kapcsolódási pontokkal, illetve a nemzedéki emlékezet kérdéseit felvillantó reflexiókkal. A munkamódszer: frontális osztálymunka, tanári kérdések és magyarázatok kíséretében. A mai kor pedagógiai kihívásait tekintve elmondható, egy korszerűbb szemléletű tananyag elkészítésének itt lenne az ideje. A komplexitás oktatásban megjelenő elvárásainak megfelelően, több tudományterület, témával kapcsolatos eredményeit lehetne felsorakoztatni és egymás mellé állítani. Úgy gondolom, ehhez kellett az a több mint tíz év, hiszen 2009-ben a rendelkezésre álló, kutatott, esetleg rendszerezett dokumentumok aránya még kisebb volt, hozzáférésük pedig valamivel nehezebb, körülményesebb. (Megjegyzem, akkor még csak 1 éve működött Magyarországon a legnagyobb közösségi portál is!) Egy új oktatási anyag érinthetné az irodalmat, részeként akár a publicisztikát. Zsigmond (2011, p. 246) kijelentésével egyetérthetünk: ha emlékezetéről beszélünk, akkor észlelésről és tanulásról, tudásról is beszélünk. Irodalom, kultúra, emlékezés és emlékezet összekapcsolódó fogalmak. „*Az irodalmi szövegek kulturális dokumentumokként is felfoghatók, mert kulturális kontextusuk a mű keletkezésének és fejlődésének társadalmi, politikai, ökonómiai és individuális keretfeltételeit, valamint a kulturális miliőt, a kollektív gondolkodást és mentális gondolkodási struktúrát is átfogja*” (uo., p. 246).

4. Az emlékezet irodalmi közvetítettsége

A szépirodalmi alkotások közül, amelyek közvetve vagy közvetetten kapcsolódnak a páneurópai piknikhez, a még élő, alkotó német író, Ingo Schulze⁹ művét emelném ki. Egyrészt azért, mert a kortárs művek nyelvi regiszterükben, tematikájukban, hangvételükben hatékonyabban mozdítják elő az interakciót a fiatalokkal. Másrészt kutatásaim arra engednek következtetni, hogy a vizsgált 1989. augusztus 19-ei fordulat a német nyelvű irodalomban erőteljesebben, sőt szélesebb műfaji skálán reprezentált. Önéletírás, lektúr és *Wenderoman*¹⁰ is szerepel ezen a palettán. Ez utóbbihoz tartozik Ingo Schulze regénye, az *Adam és Evelyn* (2008) is, amely a rendszerváltást nosztalgiaként vagy retro életérzésként megélő fiatalok számára egyaránt átélhető és feldolgozható élményt közvetíthet. Legyen szó akár történelemről, akár társadalomtörténetről, esetleg emlékezetkutatásról.

A két főszereplő, Adam és Evelyn éppen egy magyarországi nyaralás előtt áll, amikor a női szabóként dolgozó férfit élettársa rajta kap egyik hálás megrendelőjével. A fiatal lány ezek után összecsomagol, és barátnőjével, illetve annak nyugatnémet unokatestvérével útra kel a Balaton felé. Adam pedig Wartburgjával és teknősükkel, Elfriedével utánuk ered. Az utazás során – road movie - hol együtt, hol külön utakon járnak. Evelyn, a zuglói plébánián és a Balatonon várakozó keletnémettel együtt, a határnyitást várja, Adam viszont visszatérne az NDK-ba a lánnyal. Végül a választás elé kerülő férfi úgy dönt, Evelynnel tart a magyar-osztrák határon át Nyugatra. Ott azonban boldogtalan, céltalan lesz élete, míg szerelme friss erővel vág bele az új életbe - lakást keres, egyetemre jár és mindeközben gyermeket vár Adamtól.

A regény lezárását azonban az olvasóra bízta Schulze. Könnyen, gyorsan olvasható a történet, amelynek nemcsak hangvétele, felépítése is drámai sajátosságokkal bír. A dialogikus formával összefüggésben Szentpály (2010) megjegyzi: a kortárs szerző „*gondolatait a cselekményre és a jól kiépített motívumrendszerre bízta. Talán ezért érezzük úgy, hogy párbeszédei túlságosan stilizáltak, mintha egy rosszul sikerült dokumentumfilm interjúit olvasnánk.*” Úgy vélem, ez inkább csak az első olvasat benyomása, amit lazít a regényben folyamatosan jelen lévő drámai feszültség. A cím bibliai értelmezési keretre utal, amelynek motívumai végigkísérik a művet. Adam alakja mögött az első emberpár férfi tagja, Ádám, aztán a Teremtő, valamint Lucifer fedezhető fel. - A „Nő” (Éva), azaz Evelyn hatására feladja saját vágyait, azt az életet, amely számára a paradicsomi közeget jelentette, az NDK-ban, közös otthonukban. Elpusztul

⁹ Ingo Schulze 1962. december 15-én született Drezdában, Jénában klasszika filológiát tanult, majd Lipcsében színházi dramaturgként dolgozott. Lapalapítóként, szerkesztőként tevékenykedett később. 1993 óta Berlinben él. <http://www.ingoschulze.com/biografie.html> [2000. február 12.]

¹⁰ Az én fordításomban ez a fordulat irodalma. Azok a német szerzők művei sorolhatók ide, amelyek a berlini fal leomlásának kulturális, szociális és társadalmi következményeivel foglalkoznak.

végül minden, ami ahhoz az idillikus világhoz kötötte. A házukat kifosztják és romba dől. A fényképeket, amelyeket Adam az új ruháikat viselő kuncsaftjairól készített, maga égeti el a regény zárójelenetében. Az alkotás pillanatszerűségének, megismételhetetlenségének rögzítésére törekedett Adam, amikor fotózta megrendelőit, „Teremtényeit”, ahogy Evelyn nevezte őket. A teljes kiűzetés tehát fokozatosan valósul meg, végső pontként elérve ennek felismerését. A szereplők utazásuk során kultikus helyekre jutnak el, ezúttal csak a magyarországi állomásokra térek ki. Több olyan helyszínnel találkozik az olvasó, amelyek a múltunk szempontjából identifikációs szereppel bírnak, ezáltal a közoktatásban is fellelhetők. Ezek egy része emlékezethely, azaz térbeli vagy szimbolikus entitás - a Debreceni Egyetem kutatócsoportjának, a jelentősebb nemzeti emlékezethelyeinket összegző listája alapján. Ilyen például a Vasfüggöny. Az Adam und Evelyn 1989-ben játszódik - abban az évben, amikor a műszaki zárát felszámolják a magyar-osztrák határszakaszon. Ennek az évnek és folyamatnak az egyik állomása a páneurópai piknik rendezvénye, több száz keletnémet határátlépése, ami Ingo Schulze művében utalásszerűen jelenik meg.

„Akármilyen vicceseket mondasz, néhány nap múlva megnyitják a határt – mondta Michael. – Ez biztos.” (Schulze 2008, p. 171)

„Amikor Sopron után a határállomáshoz értek, Katja levette a fejéről a pólót, és elővette táskájából az ideiglenes útlevelet.

– És ha most visszaküldenek?

– Ezeket már nem érdekli se a pecsét, se ez a papiros.” (uo., p. 190)

Ötvenhat szintén emlékezethely, amelyre reflektál a német regény is: Angyaléknál, Badacsonyan vendégeskednek a főbb szereplők, amikor elhangzik a mű egyik kulcsmondata, zárójelenetének magyarázata. – Angyal András, az '56-os hős egy házkutatás alkalmával a pincében „meggyújtotta” a magyar zászlót: „Azért akarta felgyújtani, hogy megmentse (...) Inkább elégeti, csak ne kerüljön illetéktelen kezekbe.” (uo., p. 184) Adam korábbi, NDK-s kuncsaftjairól készített fotóit dobja a tűzre, Angyalhoz hasonló megfontolásból. A német nyelvű prózai alkotásban a piros-fehér-zöld, mint emlékezethely, a magyar zászlóval kerül az olvasó látószögébe. A regényben többször visszatérő emlékezethelyünk a Duna, mint zöld határ, a menekülés egyik lehetséges útvonala. Az országot határoló és kettéválasztó folyó történelmi, földrajzi, irodalmi és művészeti reprezentációja erőteljes, az oktatásban betöltött helye is megkérdőjelezhetetlen. Kossuth Lajos szerepe többször változott a kulturális emlékezetet befolyásoló közösségek, ideológiák tükrében. Ingo Schulze politikai állásfoglalás nélkül írja bele művébe, 1989 lendületes

dialogusaiba a magyar államférfit: „*A férjem még mindig azt hiszi, itt Magyarországon dől el Európa szabadsága.*” (uo., p. 183)¹¹

A szabadság-szimbólum a publicisztikában már 1989-ben a páneurópai piknikhez tapadt, beleértve a nemzetközi híradásokat is. Az író ennek ismeretében örökíthette át az említett idézetet Angyal Andrásra, az 56-os forradalmárra vonatkoztatva, felesége interpretációjában. Ez az intertextualitás a magyar-német kulturális emlékezet közti átjárhatósággal játszik könnyedén. Megjegyzem, ez innen nézve kissé mesterkéltnek és színpadiasnak hat, de a párbeszédnek lökötő, jelölés nélküli egymásutánisága feledteti ezt. Az emlékezet tereiként kerül be a regény sodrásába a Balaton, Badacsony vagy éppen a zugligeti plébánia. Ezekre nem tértem ki, mert jelen tanulmány az 1989-es emlékezhelyekre – a páneurópai piknikre – fókuszált. Az érintett emlékezhelyek alkalmasak társadalomtörténeti, földrajzi, történelmi és persze irodalmi élmények közvetítésére. Schulze a regényben nem ír konkrét időpontokat az eseményeknél, a prózai hangsúly ugyanis a társadalmi és egyéni konfliktusokra kerül.

5. Záró gondolatok

A német prózáiról fent hivatkozott regényében a keletnémetek 1989. augusztus 19-ei határátlépése ugyan közvetetten, körvonalalaiban jelenik meg, szerepe azonban sajátos, hiszen nemzeti karakterünket erősítheti egy idegen nyelvű kontextusban. Olvasata újratéríti az akkori eseményt, helyszínt - az irodalom ugyanis értelmezi önmagát-, de ez nem sugall kizárólagos érvényű interpretációt. Az emlékezet irodalmi felbukkanásának a hozadéka „*az újra felismerés, a megmutatkozás és a megmutatás. Az esztétikai tapasztalat közegében érti újra önmagát a befogadó, aki benne áll a történelemben*” (Dobos, 2017, p. 63). Ez pedig lehetőséget teremt arra, hogy a Piknik – adott esetben - intézményi (középiskolai, felsőoktatási) keretek között újra reprezentálja magát, újabb értelmezési kereteket kínálva a befogadók (például az olvasó fiatalok) számára. Dobos utal rá: aki emlékezik, képes újra definiálni önmagát, vagyis „*a jelenben a múlt sohasem lehet befejezett*” (uo., p. 63.).

¹¹ Kossuth Lajos megfogalmazásában: „Magyarország terén Európa szabadsága döntetik el”. Kossuth és a kormány kiáltványa Európa népeihez Magyarország megsegítéséről. Budapest, 1849. június 28. <http://mek.niif.hu/04800/04834/html/kossuth0101/kossuth0101.html>

BIBLIOGRÁFIA

- Dobos, I. (2017). Gondolkodás, emlékezet és nyelv a modern irodalomban. *Alföld*, 68. évf. 11. sz. pp. 52-67.
- Nora, P. (2010). *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Szerk./ford.: K. Horváth Zsolt, Budapest: Napvilág.
- Schulze, I. (2009). *Adam und Evelyn*. Ford.: Nádori Lília. Budapest: Európa Könyvkiadó
- Fata, M. (2013). A magyar emlékezhelyek specifikumai. (Hozzászólás Gyáni Gábor vitaindítójához) Szerk.: S. Varga Pál, Száraz Orsolya, Takács Miklós. *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó pp. 36-38.
- Molnár Cs. (2013). A vasfüggöny két oldalán. Élettörténeti elbeszélések a magyar-osztrák határvidéken. Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó pp. 203-204.
- Szentpály, M. (2010). Sorsvállalás, sorsválasztás. *Litera*, 2010. február 27. [online] <https://litera.hu/magazin/kritika/sorsvallalas-sorsvalasztas.html> [2020. február 10.]
- Tóth, I. (2009). Határáttörés és határnyitás. A Páneurópai Piknik hatása a diplomáciai szolgálatok munkájára az 1989-es menekültválság megoldása során. *Soproni Szemle*, 63. évf. 4. sz. pp. 365-386.
- Zsigmond A. (2011). A Balaton mint az emlékezet tere a kortárs német nyelvű prózában. *Filológiai Közlöny*, 57.évf. 3.sz. pp. 245–254.

ALEXANDRA KLOIBEL

MISSING LINKS – NATIONAL MEMORIAL SITES IN LITERATURE AND EDUCATION

Students in secondary and tertiary education of today meet few transcultural contemporary texts connected to the decisive moment of 1989, i.e. to the Pan-European Picnic on 19th August. Although, due to Pierre Nora, national memorial sites have become the part of scientific awareness and related national research has also been carried out, in my opinion these were only the outline. The research team of the Faculty of Arts at the University of Debrecen, named Hungarian Memorial Sites Research Team and established in 2010, aimed to set the French lieux de mémoire (memorial site) into Hungarian context. A database was also added and, according to my research, it has not changed since its formation. I guess the register of the national memorial sites may increase, and it could appear with a stronger focus in education as well. A part of the process could be the Pan-European Picnic as a memorial site, which entered the international literature of memory with the East Germans' crossing the border.

